

KIRIMLI FİLOLOG -ŞAİR BEKİR ÇOBANZADE'Yİ TANITMA TECRÜBESİ

*Giriş — Hayatından anaçizgiler — Filolog Çobanzade
—Türk-Tatarlarda dil meseleleri — Şair Çobanzade.*

A. BATTAL TAYMAS

I

GİRİŞ

Çobanzade halkın dip tabakasından çıkan, yetişen, ruhça olgun, kafaca dolgun, kalbçe sezgin bir simadır. Eğitim ve öğrenimi üç merhaleden geçer: Kırım, Türkiye, Macaryurdu Ama o, nerede bulunursa bulunsun, canı, gönlü ve bütün varlığı ile doğduğu yurduna, “Yeşil adası”na, öz (tuvgan) diline bağlı kalmıştır. Macaryurdunda dört yıl süren hayatı yüksek öğrenim görmekle, mektep dışında da birçok bilgi ve fikirler edinmekle geçmiştir. Orada üniversiteyi bitirince Türk filolojisi, Arap edebiyatı tarihi, Macar edebiyatı tarihi doktoru unvanını kazanarak diploma almıştır. Bu suretle fikir hayatını genişletmek, edebî ve ilmî çalışmalarına hız vermek için gereği gibi hazırlıklı olarak 1920 de Macaryurdundan ayrılmıştır.

Çobanzade İstanbul'da Sultanî mektebindeki öğrenimini ikinci meşrutiyet devrinde yapmıştı. Bilindiği üzere, bu devirde Türkiye'de de milliyetçilik, yurtseverlik ve türkçülük fikirleri hayliden hayliye gelişmiş ve yayılma yolunda idi. Söylemeye hacet yok, bu, türkçülüğün yalvacı GÖKALP devri idi. İstanbul'da altı yıl tahsil hayatı geçiren bu uyanık ve sezgin Türk genci de bu uğurlu fikirlerin etkisi dışında kalamazdı. Macaryurdunda yüksek tahsilini yürütürken ise, Macar milliyetçiliğinin ve yurtseverliğinin hayırlı tesirine çarptığı da söz götürmez. Bir Macar, Macaryurdunu, ulusunu düşünür, sever ve onun için yanar da, Kırımlı ve aklı başında olan bir Türk genci neden Kırım'ını, soydaşlarını, düşünmesin, sevmesin, onlar için yanıp yakılmasın! İşte, mekteplerde aldığı bilim ve fikir gücünün dürtüsü; epey uzun zaman içinde dolaştığı ve belirli fikirlerle doygun havanın

etkisi sonucunda genç Çobanzade ilkin doğduğu yer olan Kırım'ı, orada yaşayan milletdaşlarının acıklı hayatını, yazgısını (kaderini) düşünmeye başlamış; belki de Petöfi gibi kabına sığmayan odlu yurtsever, ile tapar Macar şairlerinin izinden yürüyerek öz yurdunu, ilini ve halkını şiirleriyle terennüm etmeye girişmiştir.

O, Macaryurdunda yazdığı bütün şiirlerini oradaki öğrenim hayatının sonlarına doğru 1918—19 yıllarında hep, ileride de anlatacağımız üzere, Kırım Türk diyeleğiyle, Kuzey Kırimlılar ağziyle düzenlemiştir. Onun yanayakıla tahayyül ve terennüm ettiği Türk ili Kırım yarımadası ve Türklüğün küçük bir bölümü olan “Kırım Tatarı”dır.

Tatar kimdir? Türk dil ve lehcelerinin kökenini ve tarihini çok iyi bilen bir dil bilgini de olan şairimiz neden koşuklarında “Tatar”a, “Kırım Tatarı”na saplanıp kalmıştır? Tarihçilerin anlattıklarına göre, Tatar adı da, belki de Türk kadar eski bir etnik isimdir. Cengiz'in meydana atılmasından önce de “Tatar” adını taşıyan Türk ve belki de Moğol uruğları vardı. Milâdî VIII. yüzyılda yazılan Orkhun Yazıtlarında da Tatar adı geçiyor. Fakat bundan o zümrenin ırkî niteliği açık bilinmiyor. II. yüzyılda kaleme alınan Divanü-Lûgat-it-Türk'te Tatar için جيل من الترك (Türklerden bir zümre) deniliyorsa da, bundan Tatarların tamamının Türk olduğu hükümünü çıkarmak pek doğru olmaz. Çünkü, Kâşgarlı'nın bâzı kere Türk olmadıkları malûm olan kimi kavimleri de Türklere katıverdiği vâkidir, deniliyor. Herhalde Tatar denilen bir Türk zümresinin de bulunduğu muhakkaktır.

Vaktiyle Amuderya'nın ötesinde yaşayan kavimlerin hepsini gerek İranlılar, gerek Araplar ve hattâ başka kavimler “Tatar” diye tanıdıklarından, Batıya doğru akan Cengiz ve oğullarının ordularını da bu kavimler “Tatar” diye karşılamışlardır. Halbuki, içinde bir miktar Tatar uruğuna mensûp insanlar da bulunmakla beraber, bu ordu çeşitli Türk ve Moğol uruğlarının karmasından ibaretti. Fakat Türk unsuru daha çok olup, Türk dili daha üstün tutuluyordu. Cengiz'in oğulları ve torunları yarlıklarını (ferman ve mesajlarını) türkçe yazdırmışlardır. Tatarlar bir zamanlar savaşkan ve atılgan bir kavim olmuş olabilirler. Ancak Tokyo, Kırgız, Uygur devletleri gibi bir devlet kurmuş değillerdir. Bu münasebetle, Türk tarihinin yetkili uzmanı Prof. Zeki Velidî Togan diyor ki: “Tatar ismi Orkhun kitabelerince de malûm ise de, bu isim Göktürkler

ve Uygurlar devrinden sonra Moğolistan'da yaşayan Moğol ve Türk kavimlerinin muayyen bir halitasına itlak olunmuş görünüyor. Yeni-sey'deki Tatarlar moğolca konuşmuşlar. Fakat Çin Seddi yanında "Çıgan Tatarları", (Ongutlar) ise türkçe konuşmuşlardır. Keza halis Türk olan İrtiş Kimaklarının bir kabilesi de Tatar tesmiye olunmuştur. Demek, yalnız "Tatar" ismi Cengiz'den evvel Moğolistan'da yaşayan bir aşiretin kavmî mahiyetini öğrenmek için kâfi gelmez" ¹

Ben 1925 'te İstanbul'da bastırduğım "Kazan Türkleri" adlı eserimde, Kazanlılar'ın etnik bakımdan Tatar olmadıklarını ileri sürmüş ve bunu aklımın erdiği kadar isbat etmeye de çalışmışım. Prof. Z. Velidî Togan, 1946 da İstanbul'da basılan bir eserinde, benim bu fikrimi destekler mahiyette olan şu sözleri yazmaktadır: "Tatar ismi evvelce Moğollar hâkimiyeti zamanında onlara iltihak eden kavimlere de itlak olunduğundan, Kazan Tatarı, Kırım Tatarı, Nogay Tatarı, Altay Tatarı, Azerbaycan Tatarı gibi isimler hasıl olmuştur. Bu isimler birer etnik münasebete delâlet etmezler. Meselâ, eski Bulgarlar'ın ve Kıpçaklar'ın karışmasından hasıl olan Kazan Türkleriyle Tatar arasında hiçbir etnik münasebet yoktur. Bu, Azerbaycan Türkleri için de böyledir" ²

Gerçekten, bu yetkili tarihçinin saydığı Türk zümrelerine Tatar adı daha çok komşuları olan Ruslar tarafından takılmış olduğuna benziyor. Diyelim, Kazanlılar eskiden Tatar adını katiyen kabul etmezler; her sahada dinî zihniyet ve görüş üstün olduğundan, kendilerini "müslüman" diye bilirler ve öyle bellerlerdi. Zannedersem, Kazanlılar için "Tatar" demenin ayıp olmayacağını *Müstefadül-ahbar* adlı tarihî eserinde ilk defa ortaya atan kişi, Kazan ülemesinden Şahabbettin Mercanî olmuştur. Ondan sonra Kazanlı folklorist, müellif ve mütercim Kayyum Nasirî çeşitli eserlerinde olanca gayretiyle "Tatarlığı" terviç etmiştir. Nasirî'nin izinden yürüyen, hayatı salt dinî anlayıştan sıyrılıp, milliyet temelini üstün tutan genç muharrirler etnik ve millî bir isim olarak bu adı kabul etmişler ve kullanmaya başlamışlardır. Bütün bu eski ve yeni müellif ve muharrirler Kazanlıların da bir Türk kavmi olduğunu pekâlâ biliyorlardı. Bunun böyle olduğunu kimse inkâr etmiyordu. Ancak,

¹ Umumî Türk tarihine giriş, İstanbul 1946, s. 65

² Umumî Türk Tarihine giriş, s. 64.

“Türk” adı o zamanlarda Türkiye (veya Osmanlı) Türklerine has bir isim gibi kullandığından Rusya’da yaşayan Türkler’in asrî mânada bir millet adı olmak üzere Türk adını benimsemeleri ve açıkça kullanmaları siyasî bakımdan mahzurlu ve hattâ tehlikeli idi. Eski Rus hükûmetine Tatar-Türk aydınlarını “pantürkizm”, “panturanizm” fikriyle suçlandırmak için bundan daha elverişli bir bahane olamazdı. Zaten böyle bir açık bahane yokken dahi çarlık hükûmeti bu hibi suçlandırmaktan çekinmezdi.

Özet olarak diyebiliriz, ki: eski zamanlarda Tatarlar ne kadar ünlü ve azametli bir kavim olurlarsa olsunlar, zaman geçtikçe “Tatarlık” ortadan kalkmış, Türklük üstün gelmiş; Tatarın arkası kesilip yalnız adı kalmıştır. Türk ise adı-sanı ile yaşamaktadır ve dünya bitinceyedek yaşayacaktır.

Bu meselede Çobanzade’nin durumuna gelince, o, gerek plânsız, düşüncesiz, maksadsız muhaceretler; gerek siyasî baskı ve kovuşturmalar yüzünden perişan olmuş Kırım Türklüğünün halktan yetişen bir çocuğu idi. Bu çocuğun, ıztıraplarını, tasa ve kaygılarını yakından görüp duyduğu Türk kavmi, onun ruhuna en yakın, gönlüne en sevimli görünen Kırım Türkleri idi. Bunlar, Kazan Türk kütlelerinin hilâfına olarak, kendilerini Tatar biliyorlar ve öyle adlandırıyorlardı. Bundan dolaydır, ki sezgin yürekli şair Kırım çocuğu Türklüğü, Türklük ülküsünü bu “merkez”den düşünmeye ve tahayyül etmeye başlamıştır. Hal böyle olunca şairimizin bu halkın munğ (hicran)larını ve sağışlarını (dertlerini) onlarca anlaşılabilir bir dille cırlaması (terennüm etmesi); şiir perisinin ilhamlarının ona bu yönden gelmesi pek tabii değil miydi? Üstelik, şair tâ beşikten beri dinlediği ve konuştuğu bu dili o kadar seviyordu, ki “Tuvgan til,, başlıklı şiirinde onu içten gelen bir duygu ve heyecanla övmekte ve göklere çıkarmaktadır.

*Bilmeymin Türük mü, Tatar mı adınğ¹
Bek yaman tatlısınğ, Tangrıdan tadınğ!
Türük de, Tatar da seninğ sözlerinğ,
İkisi iki çift munğlu közlerinğ!*

Öte yandan, şair bu şiirlerini yazarken henüz gençti. O yaşta fikir ve hayal ufku engin Türklüğü kucaklayacak kertede geniş ola-

¹ Kırımlılar da, kazanlılar gibi, Türk’ü iki hece ile *Türük* şeklinde söylerler.

mazdı. Şair Türk dünyasının yalnız Kırım Yarımadasına kapanmış olduğunu mu sanıyordu? Kırım türkçesinin zengin ve güzel integral Türk dilinin sadece küçük bir dalı ve diyeleği olduğunu bilmiyor mu idi? Elbette bu ülükümen ve bilimli genç bu sanıdan ve bilmezlikten çok uzaktı. Doğrusu, şairimiz o sıralarda en yüksek doruklara, hattâ bulutların ötesine uçmaya yeltenen, fakat kanat yayımı henüz düşük olan yürekli bir kuşa benziyordu. Bununla beraber, şairimiz şiirlerinde dahi Türklüğü düşünmemiş, onun kaygılarını çekmemiş de değildir. Bir örnek :

*Devletinġ seninġ zavallı Türük,
Yüzlerce yıllar acı öksürük!
Bir küncük kelir de uyanır mekensinġ?
Öz tuvgan tilinge dayanır mekensinġ?
“Karaman çobanı” o adsız Yürükler,
Onġmagan kişiler gerçekçi Türükler ¹
Tura mı ekenler kurtuluş körüp?
Türükçe aytıp, Türükçe ökürüp?*

Daha sonraları fikir ve bilim ufku genişleyip de tahayyülden tefekküre, şiirden nesre geçince yalnız Tatar'ı değil, artık “Türk-Tatarı”, hattâ düpedüz Türkü, geniş kavramıyla Türklüğü, düşünmeye, onun dili, fikir hayatı, medenî seviyesi, geleceği ve alinyazısı ile meşgul olmaya başlamıştır. Bundan böyle gerek Kırım'da, gerek Azerbaycan'da o artık bir şair olmaktan ziyade bir âlim, hoca ve üstadtır.

Bilindiği üzere, Çobanzade bir cephesiyle şair ise, öteki cephesiyle de filolog, dilbilim uzmanıdır. Ancak o, ileride de anlatacağımız üzere, bir dilbilim adamı sıfatıyla yalnız filolojinin genel temellerinden bahsetmekle, onun ayrı ayrı bölüm ve meselelerini incelemekle yetinmeyip, zamanımızda Türk dünyasındaki fikir hareketlerinin doğurduğu dil ve yazı meselelerinin hemen hepsi hakkında düşünmüş, zihin yormuş ve vardığı kanaat, görüş ve buluşlarını yazıp ortaya koymuştur. Buraya gelince artık o, salt filologluktan çıkıp, çağdaş Türklüğün kültür ve fikir hayatı ve medenî ihtiyaçları ile de ilgilenen bir milliyetçi ve fikriyatçı vaziyeti takınmaktadır: yeni ve asrî usullere göre türkçenin grameri nasıl yazılmalı; Türk dil ve

¹ Onġmagan—talihsiz.

² Aytıp—söyleyip; ökürüp—görleyip.

edebiyatı mekteplerde nasıl okutulmalı; bir genel Türk edebiyat ve bilim diline ihtiyacımız; bu yeni dil ne gibi temeller üzerine kurulmalı; yeni sözler nasıl yaratılır; bu alanda archaïsme denilen eski ve unutulmuş sözlerden faydalanma yolu; yeni dil düzenlenirken soneklerin oynayacağı rol; harf ve yazı meselesi; Türk dili için Arap harflerinin yetersizliği; Kafkasya Türklerinde bir tek yazı dili problemi.

İşte, Çobanzade bütün bu meseleler üzerinde kafa yormuş; belirli fikir ve kanaatlara varmış ve bunları, yazdığı eserlerinde ortaya koymuştur. Vardığı kanaatlardan biri de Türkler için Lâtin harflerine geçmenin lüzumudur, ki o, bu kanaatini 1926 Bakû türkoloji kongresinde kürsüden de savunmuştur. O, hele Rusya'da yaşayan Türk-Tatarlar arasında yerli lehcelere dayanan ayrı ayrı edebiyat ve ilim dili yaratmak fikrine muhaliftir. Bu fikrini Kumuk dilinden bahsederken de söylemektedir. Hazırlık mahiyetinde olan bâzı çalışmalardan sonra genel bir Türk bilim dili yaratmanın mümkün olacağını ileri sürmektedir. Ancak, bu fikri ileri sürerken başlıca, Rusya'da yaşayan Türkleri gözönünde tutmuş olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul yazı dilinin bütün dünya Türkleri için umumî yazı dili olabileceğine inanmıyorsa da, sadeleşen ve Anadolu halk diline yaklaşan bir Türkiye yazı dilinin bu hususta oynayacağı rolü inkâr etmediği de anlaşılmaktadır.

Çobanzade şiirleriyle tahayyül ettiği şeyleri Üniversitelerde verdiği dersleriyle, neşreylediği bilimsel kitap ve yazılarıyla telkin etmek ve yaymak istemiştir, ve bu yolda, son derece elverişsiz muhit ve şartlar içinde durmadan ve bıkmadan-yorulmadan uğraşmış, çalışmıştır. Doğrudur, ki birçoklarımız gibi, Çobanzade de, kendi deyimiyle söyleyelim, yerli lehce "dar koridoru"ndan geçmiştir. Ama sonraları aydın, iç açıcı, geniş Türklük ulu yoluna; daha verimli, daha zengin Türk edebî dili sahasına çıkmıştır. O, dil meseleleri üzerine kaleme aldığı eserlerini İstanbul türkçesinin nisbeten sadeleşmiş biçimiyle yazdığı gibi, derslerini de güzel İstanbul türkçesiyle anlatmıştır.

Sözün kisası: Çobanzade kafasında tartılması güç kültür ve ilim yükü; yüreğinde Türklük ve yurt aşkının sönmez korunu taşıyan ve eşi az bulunur ülkümen (idealist) bir Türk çocuğu idi.

*Bulutlar, bulutlar, ölmek istermin
Ölgensonğ köklerde külmek istermin :
Alınğız, keteyik deryalar çetine!
Karayık, yakından Çulpanınğ betine! ¹*

II

HAYATINDAN ANAÇIZGİLER

KÖKENİ (MENŞEİ) : Bekir Çobanzade 1893 yılında Kırım'ın başşehri olan Akmescit'ten (Semfropol'den) 40 km. kadar uzaklıkta bulunan Karasubazar kasabasında doğmuştur. Babası Abdülvahab adlı bir çobandı ki, ÇOBANZADE soyadı da bundan çıkmıştır tabii. Şair-filolog bir nazmında diyor, ki:

*Ne mirza bar soyumda, ne aytulu bay ²
Babayım bir çoban, anam zaydabay ³*

Bir tek kız kardeşi vardı, ki adının Zülüha olduğunu İstanbul'da eczacı Bekir Akcar beyden öğrendim. Bu kızcağız evlenmiştir ve öğretmenlik yapmıştır. Babası ile anası evlâdlarının ÇOBANZADE olduğunu dünya gözü ile gördükten sonra birincisi, galiba 1932 de, ikincisi ise daha sonra hayata göz'rini kapamışlardır.

ÖĞRENİM SAFHALARI : İlk öğrenimini Karasubazar'da yaptıktan sonra Akmescit'de 1906 yılında açılan ve İstanbul'dan gelen Yusuf Ziya adlı bir zat tarafından idare edilen Rüştiye mektebinde okumuştur. Bu çoban çocuğunun ruhuna fikir, milliyetçilik ve yurt-severlik tohumları daha bu mektepte atılmış bulunuyordu. 1909 da

¹ Karayık—bakalım; Çulpan—Zühre, Venus (yıldız); Betine—yüzüne.

² Namdar, ünlü zengin demektir. Şair-filologun Kırım'a dönmeden önce, daha doğrusu Macaristan'da yazılan ve İstanbul'da basılan makale ve şiirlerinde imzası henüz oturmamış, durulmamıştı. Ben bunların şu çeşitlerini gördüm: *Çobanzad Bekir; Çobanoğlu Bekir Bavbek; Bekir Cavbek* (yahut "*Yavbek*"); *Kırımlı Çobanoğlu Bekir Sıdkı; sadece Bekir Sıdkı*. En sonunda *Bekir Çobanzade* şeklinde durmuş ve tarihe de bu isimle mal olmuştur.

³ İstanbul'da görüştüğüm kimi aydın Kırımlılar bu sözün basit, kendi halinde bir kadıncağız demek olabileceğini söyledilerse de, anasının adı *Zahide* olup, şairin onu halk deyişine uyararak bu biçime dökmüş olması da ihtimal dışında değildir. Yorulmadan araştırma-soruşturmalarım bakmaksızın, bu bayanın adını bilen bir Kırımlı kardeşimizi bulamadım.

iki arkadaşıyla birlikte İstanbul'a geçmiş ve oradaki Kırım talebe cemiyetinin yardımıyla yatılı ve parasız olmak üzere İstanbul Sultanîsine yerleştirilmiştir. O sıralarda bu cemiyetin başı bugünkü fikir ve politika adamı olan Cafer Seydahmet (Kırimer) imiş. 1915 yılında Sultanîyi aliyülâlâ (pek iyi) derece ile bitirmiş olduğu 8(21) XII. 1915 tarihiyle kendisine verilen şhadetnâmeden anlaşılmaktadır. Aynı yılda, öğrenimini yürütmek için Macaristan'a gitmiş ve Pázmany Péter Tudomány Egyetem üniversitesine girmiştir. 1919 yılında Türk filolojisi, Arap edebiyatı tarihi, Macar edebiyatı tarihi üzerine "felsefe doktoru" unvanını almıştır.¹ Üniversitede okuduğu zaman Baron Eotvos Yozsef Collej'inde Macar hükûmeti hesabına yatılı olarak kalmış ve orada bâzı derslerde de hazır bulunmuş ve seminerler yapmıştır. Bu kolej Fransızların école normale Supérieure'ine denktir, ki yüksek öğretmen okulu demektir.

Yüksek öğrenimini gene Macaristan'da yapmış olan doktor Hamit Zübeyir Koşay'ın söylediğine göre, Çobanzada Macaristan'da öğrenci iken, Peşte'de çıkan TURAN dergisinin 1918 yılı Nisan nüshasında Macar diliyle "Rusya Tatarları'nın kültür hamleleri" başlıklı bir yazı da bastırmıştır (s.ler: 216-230).

KIRIM'A DÖNÜŞ: Çobanzade öğrenimini bitirdikten sonra, o zaman İsviçre'de bulunan Cafer Seydahmet'in çağrısı üzerine 1920 yılının Haziran sonlarına doğru bu memlekete giderek orada bir müddet kalmış ve 8(21).VII.1920 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve orada kısa bir müddet kaldıktan sonra, asıl memleketi olan Kırım'a geçmiştir. Bilindiği üzere, Rus ihtilâli ve iç harbi günlerinde geniş

¹ Bunu gösteren diplomanın aslı bugün Cafer Kırimer'in delinde bulunmaktadır ve tarafımdan da görülmüştür. Bu diplomanın yukarı sağ köşesinde Arap harfleriyle yazılı şu satırlar vardır: "Macaristan darülfununu Türk filolojisi, Arap edebiyatı tarihi ve Macar edebiyatı tarihi şüabat-ı ilmiyesini ikmal eden Bekir Sıdkı efendinin vuku bulan imtihanlar neticesinde "Felsefe doktoru" unvanını ihraz eylediğine dair mezkûr darülfunun müderrisiin riyasetinden mutâ işbu şhadetname Peşte başşehbendirligince görülmüştür. 9 kânunu-evvel 1919—1334. Peşte şehbenderi namına kañçılar Enis Behic". Diplomanın verildiği tarih 15 mayıs 1919-dur. (Rahmetli ünlü şair Enis Behic. Koryürek'in bir zamanlar dışişleri bakanlığında memur olduğu da bundan anlaşılmaktadır). Çobanzade Peşte'de iken "ondört yaşında" başlığıyla bir hikâyeye yazmış. Bu hikâyenin müsveddesinin başında şunları okuyoruz: "bu hikâyemi benim kadar anlayan Enis Behic'e ithaf ediyorum". Bundan anlaşılıyor, ki o sıralarda gurbetelde bu iki şair arasında dostluk bağları düğümlenmiş bulunuyordu.

Rusya'nın birçok bölgelerinde olduğu gibi, Kırım'da da çeşitli rejimler kurulmuş, bu yarımada elden ele geçmiştir. Çobanzade Kırım'a döndüğü zaman, Kırım'da Sovyetler'e karşı savaşıyan beyaz generaller hüküm sürüyordu. Bu devirde Kırım Türk "millî fırkası" hiç de sevmediği beyaz müstevlilere karşı açık mukavemetten çekinerek, gizli faaliyet yolunu tutmuş bulunuyordu. Çobanzade bir siyasî mücadele adamı olmamakla beraber, "Fırka"nın bu yeraltı çalışmalarına katılmaktan da geri kalmıyordu. Bununla beraber, bu zat bir dâvanın savaşçısı değil de, fikriyatçısı (ideologu) sayılabilecek bir şahsiyetti.

SOVYET REJİMİ ALTINDA : Çobanzade'nin beyaz generaller idaresi altında yaşaması uzun sürmemiştir: onun Kırım'a döndüğü yılın kasım ayında memlekete kızılar yeniden gelmişler ve kendi rejimlerini kurmuşlar. Ancak bu rejim değişikliğinden sonra da Çobanzade Kırım'dan ayrılmamıştır. Sovyetler idaresi altındaki memleketlerde kalan milliyetçi fikir adamları, aydınlar az değildi. Meselâ, Kırım'da şair Osman Akçokraklı,, gazeteci muharrir Hasan Sabrî Ayvazov, muharrir Ahmet Özenbaşı, şair Şevkî Bektora, H. Timurcan Odabaş ve başkaları bunlardandır. Demek, şair-türkolog Bekir Çobanzade de bu zümre milliyetçi aydınlara katılmış bulunuyordu. Zaten şiirlerinden ve başka yazılarından anlaşıldığına göre, o, memleketi olan "Yeşil ada"sını o kadar seviyordu, ki her zaman içten gelen bir duygu ile ve yanayakıla terennüm ettiği bu ata topraklarını bırakıp çekilip gitmek bu ateşli ve içli yurtsever ve aynı zamanda yüce düşünceli Türk genci için mümkün değildi. Herhalde o, memleketinde kalıp mümkün olduğu kadar yurduna ve halkına faydalı olmayı tasarlamış olsa gerektir...

BU DEVİRDEKİ ÇALIŞMALARI : Çobanzade bu devirde V. İbrahimov'un teşebbüsüyle açılmış olan Tutayköy pedagoji tekniği munda öğretmenlik yapmış; "Kırım okul işleri" ve "İleri" dergilerinde makaleler yazmış ve sonraları kimi fakülteleri açılmış olan Kırım Üniversitesi'nin edebiyat fakültesinde türkoloji profesörlüğüne tayin edilmiş ve bu görevini başarırken, 1924 yılında "Kırım Tatar ilmî sarfı" adlı eserini yazmış, ve bu eser 1925 yılında Akmesçit'te "Kırım hükûmet neşriyatı" olarak basılmıştır. "Türk-Tatar lisaniyetına medhal" isimli mühim eseri 1924 yılında "Azernesir" yayımları arasında Bakû'da basılmış ise de, kapağında gene müellifinin "Kırım Darülfununu türkoloji müdderrisi" olduğu yazılmıştır.

Çobanzade, bu eserinin 1924 yılında Bakû'da yazılmış olan "Başlangıç"ında Kırım Darülfununda "dört yıllık ilmî ve tedrisî ömür geçirdiği"ni söylemektedir. Bu önemli kitabın da, o "dört yıllık ömr"ün mahsulü olduğu anlaşılmaktadır.

Kırım'da, bu devirdeki hayatının ayrıntılarından olmak üzere, şunu da kaydetmek ister, ki filolog-şair bir çoban oğlu "kara Tatar" olduğu halde bir mirza (noblesse sınıfına mensup) Ali Bulgakov'un kızı ve birinci kocasından bir de çocuğu bulunan Dilârâ ile evlenmiştir. O zamanki anormal hayatta bu, şaşılacak bir olay değil idiye de, asıl Çobanzade'nin böyle bir kadınla evlenmesi aykırı sayılabilir. Bunun lâfını ederken sevimli eczacı Kırımlı Bekir Akcar bey bana: "unutmamalı, ki benim adaşım düpedüz bir âlim olmayıp, şairdir de! bir şairin kimi hareketlerinde pek mantık aranmaz" demişti. Çobanzade bu karısını Bakû'ya da götürmüş, 1926 yılının başlarında boşanmış ve az sonra Rukiye adlı Kazanlı bir dul şarkıcı ile evlenmiştir.

BAKÛDA'KI ÇALIŞMALARI : Çobanzade çapında bir fikir ve bilim adamı için Kırım gerçekten dar bir muhitti. Rusya sınırları içinde kalan Türklük bakımından Kuzey Azerbaycan'ın coğrafî, iktisadî, fikrî önemi büyüktü. 1924 yılında Bakû Üniversitesi tarafından türkoloji kürsüsü için çağırıldığında Çobanzade bunu herhalde memnulukla kabul etmiş olsa gerektir. Gerçekten o, bu şehirde profesör iken Türk filolojisi alanındaki çalışmalarına aşırı derecede hız vermiş, Türk dili ve edebiyatının çeşitli konuları ve meseleleri üzerine yazdığı birçok eserleri bu kentte yayımlanmıştır. Bunların başlıcalarının adlarını ileride göreceğiz. Siyasî havaya göre durmadan adı değişen kalın ve önemli bir dergide de (başta bu dergi "Edebiyat" adını taşıyordu, sonraları şu isimleri almıştır: "Maarif ve Medeniyet", "İnkılâp ve Medeniyet", nihayet "Revolütsiya ve kultura". Bu artık son ad olsa gerektir. Çünkü, bunda yalnız türkçemsi birtek "ve" kalmıştır) boyuna yazı ve tetkikleri çıkıyordu.

Prof. Çobanzade'ye Sovyet ansiklopedisinde de birkaç satırlık yer verilmiş ve başlıca eserlerinin adları kaydedilmiştir. "Sovetskaya entsiklopedia"nın 1934 yılında çıkan 61 nci c.nde Çobanzade için deniliyor, ki: "1893 yılında doğmuştur. Kırım Tatarlarındandır. Türk dilleri ve edebiyatı alanında uzmandır. Sovyetler Birliğinde millî yazıları lâtinleştirmek yolunda (biryığın yanlışlar yapmak

suretiyle olsa da) büyük faaliyet sahibidir. Öğrenimini Türkiye’de ve Macaristan’da yapmıştır. Bakû Devlt Üniversitesinde profesördür.” 1937 de Çobanzade Bakû Üniversitesindeki görevinden çıkarılıp bu şehirden alıp götürülmüştür, ne olduğu belli değildir.

III

FİLOLOG ÇOBANZADE

İKİ SÖZ : Bekir Çobanzade değerli ve verimli bir Türk filolojisi üstadı olmakla beraber, bu bilim dalının dar çerçevesine kapanmış olan salt nazariyatçı profesör değildir. O, bu çerçevenin dışında kalan ve bugün tezelden incelenmeyi, çözümlenmeyi ve çözülmeyi bekleyen ve gerçekten ilgiye değer *bizim* ilim, edebiyat ve hele dil meselelerimiz üzerinde zihin yoran ve bu alandaki eksikleri, yoksullukları ve yoksunlukları içten sezen, gören ve bunları düzeltme, bütünleme ve gidermenin çare ve emellerini düşünen, araştıran ve bulup ortaya koyan bir mütefekkiridir. O, bir filolog olarak yalnız belirli ve belli yöntem ve temelleri, kaide ve kanunları öğreten bir hoca olmayıp, aynı zamanda hem tenkitçi, hem düşündürücü ve uyarıcı fikir ve bilim adamıdır. Bana kalırsa, onun bir filolog sıfatıyla de asıl değeri ve üstünlüğü bu noktadadır. İşte, bundan dolayıdır, ki ben dil bilgini Çobanzade’yi daha ziyade bu cephesinden görerek onun *bizim* dil ve edebiyat dâvamız ve problemlerimiz hakkındaki tenkitlerini, düşünce ve görüşlerini eldeki eserlerinden çıkarmak yoluyla özetlendirip ortaya koymaya çalıştım ve yalnız bununla yetindim.

BAŞLICA ESERLERİ : İlkönce onun dil meseleleri ve konuları üzerine yazdığı ve bastırıp yayınladığı başlıca eserleri görelim (yayın tarihlerine göre sıralanmıştır)¹ :

Türk-Tatar Lisaniyatına Medhal : Bakû 1924.

¹ Bizim görmediğimiz veya hiç ismini duymadığımız başka eserleri de bulunabilir. Filologun 3-4 eseri kendi kitaplığında bulunmaktadır. Bir tanesini Hamit Zübeyir Koşay’dan almak suretiyle inceledim ve notlar aldım. Bir tanesini İstanbul’da Türkiyat Enstitüsünde buldum. Ankara’da Türk Dil Kurumu’nun oldukça zengin ve düzenli kitaplığında Çobanzadenin hiçbir eserini bulamadığım gibi, Türk Tarih Kurumu kitaplığında da bulamadım.

Türk Dili Sarflarının Umumî Kusurları : Bakû 1924 (“Yeni mektep” mecmuasında çıkan makalelerden ayrı basım).

Kırım Tatar İlmî Sarfı : Akmescit 1925.

Fuzulî Monografisi : Bakû 1925.

Nevai Monografisi : Bakû 1926,

Türk Dili ve Edebiyatının Tedris Usulü : Bakû 1926,

Kumuk Dili ve Edebiyatı Tetkikleri : Bakû 1926,

Kumuk lehcesi üzerine ihzarî bildiri : Bakû 1926,

Türk-Tatar diyelekbilimi : Bakû 1927,

Türk Grameri : Bakû 1930.

Bu listede birinci olarak gösterilen eserine eklediği “Türk-Tatar dillerinin bugünkü meseleleri” başlıklı fasıl bugün ayrıca bir önem almaktadır. Listemizde üçüncü yeri tutan eser ise, tasvirî kısım, mukayeseli kısım, tarihî kısım olmak üzere üç bölümden ibarettir. Listemizdeki yedinci kitapta şu dört bölüm vardır: 1) Kumuk halk ve yazı dili; 2) Kumuk sarfı; 3) Kumuk edebiyatı nümuneleri ve 4) Lûgatçe. “Türk dili ve edebiyatının tedris usulü”nde ise, dilin mekteplerde eski ve yeni mevki; Türk sarfının (yani gramerinin) tarihçesi; şimdiye kadar yazılan Türk sarfları; Türk sarfının tedris usulü; Türk dili kabinesi; Türk halk edebiyatı ve onun mekteplerdeki yeri başlıklı bölümler mühim bahisleri içine almaktadır.

Şimdi Çobanzade'nin dil meseleleri üzerine bâzı tenkitlerini ve görüşlerini anlatmaya başlayacağız.

DİL GEREK! : Çobanzade diyor, ki: “bilimleri yerli, anadili ile zaptetmek ve ilk kademe mekteplerden başlayıp darül-fununadek genel maarif sistemini millî dile çevirmek ihtiyacı vaktiyle Avrupa'da da herkesi dil meseleleri ile uğraşmaya zorlamıştı. Bugün biz de aynı durumdayız. Yüzlerce yıldan beri dil babında gereken heyecandan mahrum idik. Bugün artık uyandık: duyuyoruz, düşünüyoruz; Avrupa'nın bilimlerini, keşiflerini, ilerlemelerini takibetmeye, hesaba katmaya mecburuz. Bunun için bize bunları nakledebilecek bir aygıt, yani asrî, zengin, mazbut ve müdevven bir dil gerektir”.¹

GRAMER MESELESİ : Çobanzade'nin yazılarından anlaşıldığına göre, o, “sarf” sözünü çokluk geniş anlamıyla (fonetik-sesbilim,

¹ Türk dili sarflarının umumi kusurları (ayrıbasım), Bakû 1925, s. 4.

morfoloji-şekliyat ve syntaks-nahiv bölümlerine şamil) gramer yerine de kullanmıştır. Ona göre, “sarf”ı olmayan bir dil düşünce aygıtı, aracı olamaz; dilinin sarfını (demek gramerini) yazmamış olan bir kavim medeniyete hizmet edemez ve medenî sayılamaz.¹ Fakat o, şimdiye kadar yazılan gramer kitaplarımızı beğenmemekte, onları çok kusurlu bulmaktadır. Bu konu üzerine “Türk dili sarflarının umumî kusurları” başlığı altında bir dergide yayımladığı seri makaleleri Bakû’da ayrıbasım olarak da çıkmıştır.²

Onun sarf (yani gramer) kitaplarımızda gördüğü kusurları şöyle özetlendirmek mümkünüdür :

1. XIX. yüzyıla kadar Türk dilini tahlil etmeye çalışan gramer kitapları Arap sarfçılarının etkisi altında yazılmıştır. Mekteplerimizde kullanılmakta olan eski ve yeni gramer kitaplarımızda rasladığımız kaide ve kanunların üçte ikisi eski Arap ve dolayısıyla eski Yunan sarflarının başlıca unsurlarından ibarettir, denilebilir. Ancak, Arap sarfçıları aşağı-yukarı bin yıl önce Yunan dilcilerinin nazariyelerini kendi dillerine uydurmasını bildikleri halde, Türk sarfçıları bu işi pek becerememişlerdir. Şöyle ki Osmanlı Türklerinde dörtyüz, şark ve şimal Türklerinde ise sekiz-dokuz yüzyıllık bir zaman içinde hep Arapları taklit okul ve usulünün sürüp gittiğini görüyoruz. Bütün bu uzun devir boyunca Türk-Tatar dillerinin özellikleri ve kendine vergi kuralları tamamiyle ihmal edilmiştir.

2) Bu sarf (gramer) kitaplarında Türkçe adına yalnız bir fiil bahsi göze çarpmaktadır. Gerçekten, bu sarflar türkçenin yalnız fiillerini çözümlenmekle uğraşmışlardır.

Acaba neden? Bu sorunun cevabı şudur: Bu sarf kitapları Sinan Paşa, Fuzulî, Ebubekir Kânî, mütercim Asım, Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret gibi müellif ve şairlerin kullandıkları dili öğretmek ve öğrenmek için yazılmıştır. Halbuki bu eserlerde türkçe adına yalnız fiiller, başlıca *olmak*, *etmek* kökünden çıkan iki yardımcı fiil yer tutmaktadır. Şu halde, bu gibi bir yazı dilini öğretmek ödevini yüklenmiş olan bir gramercinin kitabında türkçeye az çok ilişen bahisler yalnız şunlar olabilirdi: a)

¹ Aynı eser, s. 5.

² Müellif, Türk dili ve edebiyatının tedris usulü adlı eserinde Türk dili üzerinde Şark’ta ve Garp’ta yazılan 104 gramerin bir listesini koymuştur.

ayrıntılı bir kılıkta fiiller; b) bir parça zamir; c) az buçuk isim ve sıfat ve biraz da izafet meseleleri.

3) Türk yazı dili ve üslûbu Orkhun Yazıtlarından başlayıp beş gelişme evresi gösterir. Türk edebî üslûbu böylece çeşitli merhalelerden geçerek değişmiş ve gelişmiş ise de, sarflarımız başlangıçtan beri hiç olmazsa bu kadar bile gelişme ve ilerleme göstermemiştir. Bu gelişmeye engel olan sebepleri de filolog şöyle açıklıyor :

4) Bu gramerlere hâkim olan iskolastik (metincilik ve tefsircilik) özü ve yöntemi bu bapta bir sürü yanlışlar ve karışıklıklar doğurmuştur, ki başlıcaları şunlardır: a) Eski sarflarda (ses) ile (harf), (yazı) ile (dil) birbirine karıştırılmaktadır. Meselâ, Osmanlı sarfçılarından Hüseyin Cahid, Ahmet Cevat; Kazanlılardan A. Hadi Maksudî dilin fonetiğini anlatırken yalnız (harf) sözünü kullanırlar, (ses)in lâfını bile etmezler. Halbuki kendilerinin (harf) diye tarif ettikleri madde (ses) ten başka birşey değildir. Çeşitli Türk ülkelerinde ve zamanlarda yazılan sarf kitaplarından anlaşıldığı üzere, bunları yazanlar türkçede kaç tane ses (onlara göre hafr) bulunduğunu apaçık bilmezler. Hüseyin Cahid'e göre türkçede 31 harf (ses demek lâzımdı) vardır. Ahmet Cevad'a göre ise türkçedeki harflerin (yani seslerin) sayısı 36 dır. Kırk, kırk iki diyenler de vardır. Hakikatta ise, bir dilde mühim olan şey *harf* değil, *sestir*. Gramerin fonetik bölümü asıl sestem bahseder. *harf*, ses'in eksik bir iminden (işaretinden) başka bir nesne değildir. Dilin sesleri durmadan değişmekteyken harfler yazıldığı gibi kalır. Onun için bir dilde kaç *ses* bulunduğu hiçbir zaman gözle, demek harf yardımıyla anlaşılmaz; yalnız kulakla işitmek suretiyle ve epey uğraştıktan sonra ağızla taklit edilebilir. Aynı fikri yazı ile dil hakkında da söyleyebiliriz. Bugün elimizde beşyüz yıllık yazılı anıtlar varken; bizden yüzyıl önce yaşamış olan insanların nasıl konuştuklarını kesin olarak bilemeyiz.

5) Eski sarfçılarımız morfolojiye, yani söz biçimlerine ve değişimlerine de önem vermezler. Halbuki Türk sarfını bilmek bu dilde kullanılan şekilcileri (Çobanzade bizim bugün *sonek* dediğimiz suffixe için *şekilci* sözünü kullanmıştır) kavramak ve bunlarla kökler arasındaki münasebetleri bellemek ve aydınlatmaktan başka birşey değildir. Bütün Türk dili bu şekilciler (yani sonekler) ile yaşar. Böylece pek basitleşmiş gibi görünen Türk sarfı, bu usule göre ince-

lemek isteyen sarfçı için adamakıllı güçleşir. Çünkü Türk dili bu sonekler bakımından son derece zengindir ve çeşitlidir.

6) Mektepler için yazılan sarf kitaplarımız uzun uzun “temrin ve mümarese cetvelleri” ile doludur. Halbuki bunlar çocukların yalnız ezbere iş görmelerine yarar; dili düşüncesiz ve ölçsüz, yalnız taklit ve alışkanlık ile öğrenmelerine yardım eder. Gerçekte ise, bir düşünce aygıtı olan dil hiçbir zaman şursuz elde edilemez. İleri milletlerin dillerinde herhangi bir fikir ve duyguyu belirtmek için ayrı bir söz ve deyim bulunduğu halde, bu bakımdan yazı dilimiz pek fakirdir.

7) Bütün sarf kitaplarımız sözleri belirli türlere ayrıldığını belirtmekle başlar. Bu bölüş eski Yunan ve Arap dilbilimine dayanmaktadır. Acaba, bu bölüş Türk dilinin yapısına ve ruhuna uygun mudur? Türk dilinin başlıca iki temeli vardır: *kök* ve *ek* (Çobanzade’ye göre, damar ve şekilci). Şu halde, türkçenin öğretimine her şeyden evvel kök ile eki ayırtlamakla başlamalı; boşuna sözleri türlere ayırmakla değil!

8) Eski sarf kitaplarında yazı ile dili, yazılış ile söylenişi de birbirine karıştırıldığı gibi, morfoloji ile nahiv de birbirine karıştırılmaktadır. Şöyle, ki dilimizde iki türlü şekilci (sonek) bulunur: a) sözyapan ekler ve b) söz değiştiren ekler. Birinciler bir sözün biçimini, ödev ve kavramını bildirirken, ikinciler sözlerin birbirine olan münasebetlerini gösterir, yani cümle yapmaya yararlar. Bizim eski sarfçılarımız ise bu iki çeşit sonekin ikisini de morfoloji kısmına almışlar, ve ikincilerin nahiv kısmına ayrılması gerektiğine dikkat etmemişler.

9) Filologumuz eski sarf kitaplarının izafet meselesi ve belirli terkip şekilleri üzerinde de fazla durduklarını kınıyor. Ona göre yaşayan (canlı) dilde ve hattâ yazılı edebiyatta (kitabî dilde) “terkipler”; “terkib-i izafî”, “terkib-i tafsifî” v.s. gibi dar kalıplara sığmayacak kadar bol ve çeşitlidir, ki bunları yalnız birkaç söz ve tarif çerçevesine sığdırmak kabil değildir.

10) Mektepler için yazılmış olan sarf kitaplarımızda ayrı ayrı söz türleri olarak gösterilen *zarf*, *edat*, *nida* gibi şeyler gerçekte *kök*, *sonek* ve *yarımsöz* bahisleri içinde eriyip gider; bunları başlıbaşına inceleme konusu yapmaya lüzum yoktur.¹

¹ Bu 10 madde müellifin “Türk dili sarflarının umumi kusurları” adlı eserinden alınıp özetlendirilmiştir. Bundan sonra özet olarak yazdığımız fikir ve gö-

Hülâsa olarak denebilir, ki Çobanzade'ye göre, bu çeşit gramer eserlerinin onda dokuzu Arap ve Fars dillerin kaidelerine hasrolunup, bunlarda Türk dilinin kendine has kuralları ve hayatî kuruluşu pek az yer tutar. Genelce bu kitaplarda dillerin temeltaşı olan fonetik (sesbilim) meseleleri hakkında hiçbir iz yoktur. Yalnız belirli yazı dili ile uğraşan bu gramerler, pek tabiî olarak, "savn-es" yerine "harf" görür. Onların dikkatlarını artık derecede çeken bahis "fiil" bahsidir. Müellif kendisinden önce yazılan gramerlerin kusurlarını sayarken yalnız tek bir Türk ülkesinde çıkan bu çeşit eserleri değil, hem Türkiye'de, hem Kırım'da, hem Kazan'da yayımlanmış olan sarf-nahiv kitaplarını ele almıştır. Kusurları ortaya konulan eserlerin müellifleri arasında Türkiye'den Hüseyin Cahid, Ahmet Cevad; Kazan'dan Hadi Maksudî, Alimcan İbrahim; Kırım'dan Yahya Bayburtlu ve şair Şevkî Bektöre vardır.

Çobanzade gramer meselesine Bakû türkoloji kongresinde Türk lehcelerinin akrabalığı ve münasebetleri konusu üzerine savunduğu tezinde de temas etmiştir; bunda kendisinden evvel yazılmış olan 170 tane gramer kitaplarını ve başka gereçleri ele almış ve Türk dili için en önemli meselenin bir mukayeseli, tarihî gramerin yazılması olduğunu ileri sürmüştür.

Çobanzade Türk mukayeseli grameri hakkındaki bu fikrini kongrede 1926 yılında söylemişti. Gene aynı yılda baskıdan çıkmış olan "Türk dili ve edebiyatının tedris usulü" adlı eserinde ise bu konu üzerine şu aşağıdaki satırları da okuyoruz: "Türk-Tatar canlı şivelerinin (lehcelerinin demek istiyor) mukayesesine doğru çok ciddî adımlar atılmıştır. Bugün artık diyebiliriz, ki Türk canlı —yani bugün yaşayan— şivelerinden tetkik olunmamış, savtî şekli, nahvî hususiyetleri meydana çıkarılmamış hiçbir şive kalmamıştır. Bununla beraber, "Türk mukayeseli sarfı" henüz yazılmamıştır ve yazılmasına da imkân ve zemin yoktur".

TERİMLER MESELESİ : Gene Bakû Türkoloji kongresinde terimler meselesi üzerine arada şunları söylemiştir: "Bir milletin kültürel seviyesi yazı dillerindeki somut (muşahhas) ve soyut (mücerred) kavramları belirten terimler haznesini incelemekle daha iyi anlaşılır. Ancak, bu inceleme sırasında tarihî etkenleri de gözden kaçırmamak

rüşleri ise, onun "Türk-Tatar lisaniyatına medhal" (Bakû 1924) adlı eserinin 192-204 sahifelerinden çıkarılmıştır.

gerektir. Meselâ, zamanla Türk yazı diline bir yığın arapça ve acemce terimler geçmiş; halbuki, İslâmdan önce bu terimlerin türkçeleri bulunmaktaydı. Avrupa dilleri birbirinden birçok çeşitli terimler almışlar. Denebilir ki, bugün Avrupa'da müşterek bir terim sistemi vardır. Bu müşterekliğin temeli Avrupa'da Ortaçağda müşterek bir ilim dilinin, lâtincenin, bulunmuş olmasıdır. Öte yanda, Macar, Fin ve Eston dilleri bir yana, bütün Avrupa lisanlarının bir tek İndo-Européen dil ailesine mensup olmasıdır. Asya'da ise buna benzer birlik muhaceretler, İslâm medeniyeti ve Moğol yayılışı devirlerinde bile görülmemiştir. Doğrudur ki, Avrupa'da terimleri kendi dillerini temel edinerek işliyen kavimler de vardır. Meselâ Macarlar. Ancak, Türk kavimleri dillerinin bugünkü durumunu ve tarihî unsurlarını gözönüne getirirsek Türk dilleri için Macar sistemini kabul etmek imkânsızdır. Türk lehcelerinin üç müşterek esası vardır: türkçe, arapça-farsça ve avrupaî unsurlar. Avrupa dillerinden alacağımız terimlerde iki esasa dikkat etmek gerektir: 1) terim kaynağının tek bir tane Avrupa dili olması ve 2) yabancı dilden alınan terimlerin Türk gramer kurallarına bağlanması. Terim meselesi gerek ilmî, gerek pedagojik bakımdan çok önemlidir. Türk mekteplerinde terim meselesinde ne gibi esasın kabul edilmesi hususna gelince, a) İlkokullar için mahallî lehceler; b) orta öğretimde lehce grupları ve c) yüksek öğretimde ise genel batı teriminolojisi temelleri kabul edilmelidir. Alışılmış ve sistemsiz arabî-farisî ve avrupaî terimlerin atılmasıyla ve türkçe unsurlara önem vermek suretiyle yeni bir Türk terim sistemi varlığa getirilebilirdi. İleri kültürlü milletlerin klâsik eserlerini türkçeye çevirmek için de yeni bir Türk ilmî dilinin temelini atmak elzemdir.

TÜRK LEHCERİ VE TASNİF İŞİ : Çobanzade Bakû türkoloji kongresinde bu konu üzerine de bir tez savunmuştur, ki onun bu meseleler hakkında ortaya koyduğu görüşü şöylece özetlendirilebilir :

Etnolojik araştırmalar dil tetkikleri ile birleştirilmezse ve milletlerin karşılıklı münasebetlerinin tarihi aydınlatılmazsa diller arasında münasebetler ve şu veya bu dilin belirli bir kavme ait olduğu isbat ve tesbit edilemez. Türk diyelekleri Orkhun anıtlarından önce de vardı tabîî. Bu anıtlarda kaydedilen Türk uruğlarının elbette kendilerine has lehceleri de bulunuyordu. Onbirinci yüzyılda yazılan Divanü Lûgat-it-Türk'te Türk lehceleri birtakım gruplar halinde belirtilmektedir. Bu hal, Türk lehcelerinin hiç olmazsa onuncu asırda

biçimlenmiş olduğunu göstermektedir. 7-10; 11-15; 15-19 yüzyıllar yalnız tarihî bakımdan değil (Orkhun, Uygur, Moğol, Çağatay ve Altınordu devirleri) dilimizin gelişmesi bakımından da ilgi uyandırıcıdır. Ne yazık ki, bu sahada yeter derecede kültürel ve tarihsel gereçler yoktur. Her ne kadar mevcut gereçlere dayanarak dilin gelişmesi bakımından Orchun, Uygur ve Çağatay dillerinin yerlerini tesbit edebiliyorsak da bu dillerinin mukayesesini yapamayız; şimdilik sadece gelişmenin seyrini gösterebilmekteyiz. Bir zamanlar Türk kavimleri yer yüzünde o kadar dolaşmışlar, birbirleriyle o derece karışmışlardır, ki herhangi bir dilsel özelliğin kime ait olduğunu anlamak imkânsızdır. Meselâ, Orta Asya'da, Kırım ve Kafkasya'daki ve İdil (Volga) dolaylarındaki coğrafî isimler (köy, dağ ve ırmak adları) bize açık bir kavrayış vermemektedir. Bunlar Doğu ve Batı Türkleri ve hattâ Moğollar için müşterek görünmektedir. Türk kavimlerinin manevî ve maddî kültürü hakkındaki haberler (rivayetler) eksik olmaktan başka, gereği gibi sistemlenmiş de değildir. İşte, bu sistemsizlikten dolayı şimdiye kadar yapılan lehce tasniflerinin de hiçbir tarihsel temeli yoktur. Aynı fikri Türk kavimlerinin birbiriyle olan münasebetleri hakkında yazılan eserler için de söyliyebiliriz. Bütün lehceler hakkiyle incelenmeden düpedüz fonetik özellikler ele alınmak yoluyla tasnif yapılırsa alınan netice karanlık ve şüpheli olur¹.

IV

TÜRK - TATARLARDA DİL MESELELERİ

Çobanzade dil üzerine olan eserlerinde yalnız filolojinin temel ve genel meseleleri ve bahisleri ile uğraşmayıp, yukarıda dahi işaret ettiğimiz üzere, Türk-Tatar dillerinin bugünkü durumu ve meseleleri ile ilgilenmekten de kendini alamamıştır. Buraya gelince artık o, salt filologluktan çıkıp bir milliyetçi ve içtimaiyatçı cephesiyle göze çarpmaktadır. Onun düşüncesine göre, Batı bilimlerinin Türk-Tatar halkı kütleleri arasına da yayılmasının gerekliliği fikri bizde ortaya bir dil meselesi çıkarmıştır. Bu problem ile uğraşanlar başlıca şu

¹ Çobanzade'nin Bakû türkoloji kongresinde ortaya attığı fikirlerinin hülâsası Theodor Menzel'in *Der I Türkologische Kongress in Baku* adlı eserinden alınmıştır.

üç soru ile karşılaşmaktadırlar: 1) Türk-Tatar dillerinde söz kıtlığının sebepleri nelerdir?; 2) Bu kıtlığı nasıl karşılamalı? ve 3) şimdiye kadar yapılan teşebbüsler neden neticesiz kaldı?

Türklük dünyasında binlerce yıldanberi olup biten hâdiseler, değişiklikler ve devrimler sonucunda dilimiz yirmi kadar büyük diyeleğe ve yüzlerce ağza ayrılmıştır. Bu parçalanma, şüphesiz, siyasî, fikrî, iktisadî ve sınaî bir merkezin bulunmamasından ileri gelmiş; iktisadî hayatın alçalması da dilin düpedüz çoban ve köylü dili olarak kalmasına kadar götürmüştür. Halbuki XIII, XIV, ve XV. yüzyıllarda önemli merkezlerin bulunduğu zamanlarda Türklerde dil şimdikinden daha zengin ve daha geniş idi. Bugünkü dilimizde en çok eksik olan sözler şunlardır: a) Soyut kavramları belirten sözler; b) san'at, ilim ve fen terimleri; c) içtimaiyat, devlet ve hükûmet örgütlerinde kullanılan sözler. Soyut kavramları karşılayan sözler medenî merkezlerin bulunduğu çağlarda daha çoktu. Orkhun Yazıtlarını, Kâşgarlı Mahmud ve Ali Şir-Nevaî eserlerini gözden geçirecek olursak, eskiden bugün unutulmuş olan ilim, san'at kavramlarını belirten sözlerin, devlet ve hükûmet örgütleri için kullanılan deyim ve terimlerin pek çok bulunduğu anlaşılmaktadır.

Özet olarak söylersek, dilimizin yoksullaşmasına aşağıdaki sebepleri gösterebiliriz :

1) İktisadî, siyasî ve fikrî merkezlerden yoksunluk; 2) Özdilimizi kullanan devletlerin yıkılması ve 3) yabancı dinler ve medeniyetler dairesi içine girmiş ve girmekte bulunmamız. Yeni yazı dili meydana getirmek işinde "tasfiye-i lisan", yani dilin sadeleştirilmesi, yabancı unsurlardan arılanması ve yeni sözler yaratma gibi çareler ileri sürülmektedir. Vaktiyle lâtincenin tahakkümünden kurtulmaya çalışan Avrupa dilleri de böyle bir durum karşısında bulunuyorlardı, ve aynı çarelere başvurmuşlardı. Ancak, lâtince ile öteki Avrupa dilleri arasında yapı ve kuruluş bakımından hiçbir ayrılık bulunmayıp, hepsi İndo-Europèen familyasına mensup oldukları halde Türk-Tatar dillerine sokulmuş olan söz ve deyimler ya farisî (Arî) veya arabî (Samî) aileden olduklarından dilimizin yapısı ve kuralları ile o yabancı dillerden gelme sözlerin yapı ve kuralları arasında hiçbir münasebet yoktur. Avrupalılarca lâtin meselesi "bir edebî dil" meselesinden ibaret olmuşken, bizde Arap ve Acem kelimeleri meselesi kendi anadilimize mailik olup-olmamaklığımız meselesi demektir.

Türk-Tatar edebî dilini yabancı kelimelerin kaplamasından kurtarmak yolunda geçmişte de birkaç defa gayret harcanmış, hamleler yapılmıştır. Bu çeşit hamlelerin birincisi Ali Şir-Nevaî tarafından yapılmıştır, ki biz bunu şairin Muhakemetül-Lûgateyn adlı eserinde görmekteyiz. Gerçekte Nevaî bizi edebî tutsaklıktan kurtaran tinsel (manevî), sözgötürmez ve eşsiz kahramanımızdır. Eğer bugünkü Türk gençleri Nevaî'yi incelerlerse, birçok eksiklerini doldurur ve pek çok assılanırlardı.

İkinci böylele bir deneme ve atılış Batı Türkleri arasında Aşık Paşa tarafından yapılmıştır denebilir. Aşık Paşa "Garipnâme"sinde Nevaî gibi, doğrudan doğruya Türk dilinin işlenmesini amaç tutmuyorsa da, onun türkçeye kıymet vermesinin kendisinden sonra gelenlere olan ekisi Nevaî'nin etkisinden daha eksik olmamıştır.

Çobanzade "Türk-Tatar lisaniyatına medhal" adlı eserinin 190. sahifesinden başlayarak Türkiye'de Aşık Paşa'dan sonra ve onun etkisi altında türkçe yazmaya ve türkçenin özelliklerini ve gramer kaidelerini düzenlemeye girişerek kitaplar, edebî eserler ve sözlükler yazanların çalışmalarını ve eserlerini bahis konusu ettikten sonra Türkiye dışındaki Türklerin (Kazanlıların, Kırımhlıların ve Kazak-Kırgızların) bu alandaki girişme ve uğraşmalarını da anlatmakta ve bu arada büyük hemşehrisi, ünlü türkçü ve türkçeci muharrir İsmail Bey Gasprinskiy (Gaspıralı) üzerinde ehemmiyetle durmaktadır.

GASPIRALI VE SADE DİL MESELESİ: Çobanzade'ye göre, İsmail Bey Gaspıralı fırsat düştükçe gerek gazetesi (Tercüman)da yazdığı makalelerinde, gerekse konferanslarında Türk-Tatarlar için "dilde, fikirde, işte birlik" gerekliliğini tekrarlayıp durmuştur. Bununla beraber, bu üç birlikten "dil birliği"ni Gaspıralı ne şekilde tasarladığını hiçbir zaman açık ve kesin olarak yazmış ve söylemiş değildir. Öyle ise de dillerde dolaşan "Gaspıranskiy lisanı ve sade lisan" deyiminden; yazarın kendisi ve onun izinden yürüyenler tarafından verilen kimi açıklamalardan, Gaspıralı'nın "lisan tasfiyesi" gürültüleri içinde ne gibi bir vaziyet tuttuğunu anlamak imkânsız değildir. Bunlardan çıkarabildiğimiz netice şudur :

1) Mümkün olduğu kadar türkçeden yabancı dillerin kaidelerini atmak; 2) okur-yazarların bile anlayamadığı arapça-farsça tâbirleri kullanmamak ve 3) Her lehcede pek kaba olmayan yerli

kelimeleri Osmanlı Türk tasrifine uydurmak suretiyle kullanmak. Şimdi şuracıkta durup bir parça düşünelim. Bir genel ve tek edebî dil nasıl vücuda getirilebilir?

DİL BİRLİĞİ MESELESİ: Çobanzade'ye göre, dilin belirli bir devirdeki durumunu gözönünde tutarak mektep, basın, sahne, konferanslar ve dernekler yardımıyla yaymak ve topluma benimsetmek kabil olabileceği gibi; dildeki bâzı sözleri atmak, değiştirmek, yeni kelimeler ve deyimler yaratarak bu dile sokmak ve kullanmak mümkündür. Fakat bunları yalnız geniş yetki ve ehliyet sahibi olan bir akademi gibi bir merkez veya herkesin değer verdiği ve izinden yürüyebileceği ünlü bir şair, edip ve filozof ancak yapabilir. Ve bir de devlet kurumlarına ve hükûmet idare aygıtlarına dayanılabilir. Ortada bu gibi şartlar ve temeller bulunmadıkça hiçbir zaman genel ve bir tek edebî dil meydana gelmez. Gaspıralı "Dilde birlik" dâvasını ileri sürerken, burasını hiç de düşünmemiştir, denilebilir. Çünkü, kendisinde ne mektep programlarını birleştirecek bir cemiyet kurmak ve ne de matbuatı bir çatı altında çalıştıracak, bir tek üslûp ve dil ile yazmaya alıştıracak bir teşekkül yaratmak yönsemesi görmüyoruz.

Bununla beraber, kim ne derse desin, Türk-Tatar halk dilleri, hattâ Kazak-Kırgız dili de içinde olmak şartıyla, birbirinden tamamiyle ayrılmış diller haline gelmiş değildir. Bu hükümden yalnız bağımsız diller biçimini alan çuvaşça ile yakutça çıkarılabilir. Onun için bütün Türk-Tatar halk dillerinin lûgat ve sözlerini, kelime kuruşlarını, gramer kaidelerini ve üslûplarını bir araya toplamak hiç de imkânsız değildir. Bu gibi bir teşebbüs Türk-Tatar halkalarının yeni medeniyet yoluna girmelerine ve kuvvetli medenî merkezler kurmalarına son derece yardım ederdi. Bu yolda İstanbul türkçesini veya Kazan lehcesini bütün Türkler için genel edebî dil olmak üzere ileri sürmek boşunadır. Türkler'in genel edebî dili olmak için İstanbul türkçesi çok değişmek ve Anadolu halk diline adanmaklı yaklaşmak ister. Kazan lehcesine gelince, onun başka lehcelere inkâr edilemeyecek kertede tesiri görülmekle beraber, lehceler üzerinde üstün bir durum almaktan çok uzaktır. Çeşitli lehcelerden ayrı ayrı edebiyat, mektep ve matbuat dili yaratmak sevdası Türk aydınlarından birçoklarının saptığı dar bir koridordur. Halbuki bu imkânsızdır. ¹

¹ B. Çobanzade: *Türk-Tatar lisanîyatına medhal* adlı eseri; s. 199.

Filolog, Türk lehcelerinden biri olan Dağıstan Kumuk lehcesinin geleceği üzerine yazdığı sözleriyle de bu fikrini desteklemektedir. Bu mesele üzerine konuşurken arada diyor, ki: “Hiç şüphesiz, Kumuk edebiyatının umum Türk lehce edebiyatları arasında bir yeri ve az çok bir geleceği vardır. Bundan başka, kumukça tâ eski zamanlardan beri Kuzey Kafkasya halklarının “görüşme dili” olagelmıştır. Bununla beraber Kumuk edebiyatının müstakil surette inkişafı ve tekâmül edip tamamiyle edebî bir dil haline geleceği, yani matbuat ve mektep dili olabileceği şüphelidir. Türü türlü medeniyet sahalarının tesiri altında terbiye görmekte olan Kumuk gençleri, hiç şüphesiz bu edebiyatı, hem dilce, hem münderice bakımından şimdikinden pek farklı bir surette değiştirecek ve geliştirecekler. Her ne kadar Kumuk dili bünye ve lûgat bakımından Balkar, Karaçay ve Kuzey Kırım diyelerlerine artık derecede yakın ise de, bunlardaki edebiyatın darlığı ve başka tabî ve medenî şartlar, bizim kanaatimizce, kumukçayı da Güney Türk lehcelerinden birinin edebiyatına —ya Azebajcancaya yahut osmanlıcaya— yaklaştıracaktır. ¹

HARF VE YAZI MESELESİ: Bu mesele üzerine fikir yürüten Çobanzade arada diyor, ki: “Harf ve yazı meselesi de, dili arılama umumî ve tek bir edebî dil meseleleri gibi, bütün Türk-Tatar dünyasını uğraştıran meselelerden biridir. Türk dili şimdiye kadar Orkhun, Uygur, Sirî, Yahudî, Rum, Ermeni, Rus, Lâtin, Gotik, Arap ve Çin harfleriyle yazılmıştır. Fakat çeşitli devirlerde türkçe için bu harfleri kullananlar Türk fonetiğini ve onun kendine vergi özelliklerini dikkate almamışlar gibi görünüyor... Bugün Türk seslerini belirtmek için Arap harflerinin yetersizliği apaçık meydandadır”. Dil bilginimiz bu yetersizliği kimi misaller ile göstererek Türkiye’de ve öteki Türk ülkelerinde olup biten Arap harflerini onarma teşebbüslerini veya Arap harfleri yerine Lâtin harflerini almak fikrini yaymakla uğraşmaları anlattıktan sonra sözlerini şöyle bağlamaktadır: “Bu alanda son söz Osmanlı Türklerininindir. Onların edebiyatı daha geniş, aydınları daha çok, matbuatı daha düzenli olduğundan, onların atacakları herhangi bir adım Rusya’da yaşayan Türk-Tatarlar arasında başlamış olan alfabe cereyanlarının hangisinin üstün geleceğini kesin olarak tayin edebilecektir. ²

¹ Çobanzade: *Kumuk dili ve edebiyatı tetkikleri*, s. 24.

² *Türk-Tatar lisanîyatına medhal*, s. 201.

Daha 1924 yılında yazdığı bu fikirlerinden Çobanzade'nin lâtın harflerine eğikliği anlaşılıyorsa da, 1926 yılında Bakû türkoloji kongresinde o açıkça lâtın harflerini almak tarafı olarak sahneye çıkmıştır. Hattâ kongreye Kırım Türklüğü delegelerinden biri olarak gönderilen Hasan Sabri Ayvazov yola çıkarken koyu arapçı iken Bakû'da Çobanzade'nin etkisi altında lâtinci olurvermiştir.

DİLE YENİ BİR YÖN VERMEK : Dili özleştirmek, sadeleştirmek, kısası, ona yeni bir yön vermek mümkün müdür? Çobanzade'ye göre, bu, şüphesiz, mümkündür. Siyasî, içtimaî, iktisadî hayatlarını değiştirebilen insanlar, dillerine de tesir ederek ona yeni bir istikamet verebilirler. Yalnız böyle bir ihtiyaç herkes tarafından duyulmalı, herkese duyurulmalıdır. Bir insan hiç bilmediği, görmediği şeyleri belirtecek sözlere ihtiyaç duymadığı gibi, fikirce zenginleşmedikçe, hisçe derinleşmedikçe de yeni sözlerden, soyut, bilimsel deyimler ve sözlerden yoksunluk duymaz. Bundan çıkarılan netice şudur, ki bu gibi bir ihtiyaç duygusunun doğması toplumun iktisadî durumunun, medenî ve içtimaî yerinin yükselmesine bağlıdır.

Yeni sözlü yaratmak işine gelirse, bu yolda birtakım bensele (indî) kuruntular ve benimsel (şahsî) uydurmalar ve yakıştırmalar ile ortaya çıkmadan önce dilin morfolojisinin, leksikolojisinin enikonu incelemesi gerekmektedir. Öte yandan, halk etimolojisi, halkın "yalancı" analojisi ürünleri olan sözlerden hem püristler (tasfiyeciler) hem neologlar (yeni kelimeci) pek âlâ faydalanabilirler...

Bir de dil yenileme ve zenginleştirme yolunda archaïsme denilen unutulmuş eski sözlerin de önemi büyüktür. Her ne kadar bu sözler bugün eskimiş ve unutulmuş iseler de, onların kuruluşu, kökleri ve mecazî mânaları bugünkü Türk lehcelerine pek uzak olmadığı gibi, konuşanların dilsel vicdanına, tedâisine de büsbütün yabancı sayılamazlar.

Bundan başka, bugün dilimizde bulunan sonekleri sınıflama ve herbirinin lisanda görmekte olduğu ödevlerini belleme ister, ki bunun için Türk-Tatar lehcelerinin bir "İştikak kamusu"nu düzme lâzımdır. Bu gibi ilmî hazırlık devrinin amelî sonuçları kendiliğinden görünmeye başlayınca birçok yeni sözler, yeni terimler lûgatçeleri düzülür; nihayet, bütün bu işleri yürütmek için geniş Türk dünyasının maarifçilerinden bir "Maarif ve matbuat bürosu" kurulmak icabeder, ki bu kurul Türk diyelekleri arasındaki müşterek kanun-

ları bulup maarif programlarında, ayrı ayrı yaşamakta olan lehce-lerin birleşmesi çarelerini meydana çıkarır. Yoksa parça parça matbuat ve edebiyat ile Türk-Tatar kavimleri eskisinden fazla ilerleyemezler. Çünkü, çalışmaları pahalıya mal olmaktan başka, okuyucu da bulamazlar. Gerçekte, Türk-Tatarların halk dilleri birbirine yakındır; dil ayrılığı daha ziyade aydınlar tabakası arasında görülür.

Hülâsa: İstenildiğinde çağdaş ve medenî edebiyata ve matbuata malik olmamağa kendimizden başka huiçbir ciddî engel yoktur.”

KAFKASYA'DA EDEBÎ TÜRK DİLİ MESELESİ: “Şimalî” ve “Cenubî” diye ikiye bölmeden alındığında Kafkasya’da Azerî, Kumuk, Balkar, Karaçay, Nogay adlarını taşıyan Türk zümreleri vardır. Bunların iktisat, fikir hayatı ve demografik bakımdan en ileri ve üstün olanı Azerî (Azerbaycan) Türkleridir, şüphesiz. Onların peşisıra Kumukların geldiği anlaşılmaktadır. Bu Türk zümrelerini edebî dil (yazı dili) ve kültür bakımından birleştirmek ülküsü Kafkasyalı fikir ve hattâ politika adamlarını ötedenberi düşündürmekteydi. Yerli lehceler temeline kurulan yazı dili ve edebiyat yaratmanın taraflısı olmadığını anladığımız Çobanzade’nin bu meseleyle, yani Kafkasya’da bir tek genel edebî dil meselesi ile de meşgul olduğu ve bu dâva üzerine belirli bir görüş ve kanaat sahibi olduğu görülmektedir. O, yukarıda da adı geçen “Kumuk dili ve edebiyatı tetkikleri” adlı eserinde kumukçanın alinyazısı ve geleceği üzerine söz açarken şu sözleri yazmaktadır: “Kumuk dili ve edebiyatı zamanımızda gittikçe kuvvetlenen Azerbaycan ve bunun vasıtasıyla Osmanlı tesirine kapılmaktadır. Dağıstan’ın Derbent bölgesi Azerbaycan Türkleriyle meskûndur. Haryurt, Timurhanşura, Mahaçkala gibi merkezlerde de Kumukların Azerbaycan’lılarla teması pek kuvvetlidir. Bundan başka, Azerbaycan Türkleri maarif ve medeniyetçe daha kuvvetli merkezlerle ve teşkilâta malik olmaları ve sayıca daha büyük kütle teşkil etmeleri itibariyle doğrudan doğruya komşuları bulunan Kumuklara ve umumen Dağıstanlı’lara edebiyatça ve dilce oldukça üstün tesir yapmaktadırlar. Buna mukabil Kumukların ve umumiyetle şark ve şimal Türkleri’nin de Azerbaycan lehcesine tesirleri olduğunda şüphe yoktur. Bununla beraber, bu husus şimdiye kadar kat’i bir fikir söylenilecek derecede tetkik edilmemiştir. Velhasıl: cenup Türkçesinin Kumukça üzerine tesiri tabîi ve kat’idir. Coğrafî vaziyet ve iktisadî münasebetler dâima tarihî ve lisanî

esasları değiştiriyor. Eğer böyle olmasa idi, Azerbaycanean'ın türkmenceye tesiri daha büyük olmak icabederdi".¹

V

ŞAİR ÇOBANZADE

ÇOBANZADĞ'Yİ NASIL TANIMIŞTİM? : Ben Çobanzade'yi ilkin şiirleri ile tanımıştım. Şöyle, ki 1926 da İstanbul'da (Kök kitap" adlı bir makaleler ve manzumeler toplacı elime geçmişti. Bunda benim aşırı derecede ilgimi çeken yazılar Mehmet Niyazi ve Bekir Sıdkı imzalarını taşıyan ve süzün Kırım Türk lehceleriyle yazılan koşuklar-şiirler olmuştı. Sonraları BEKİR ÇOBANZADE adıyla tanınmış olan ünlü filolog ve profesörün şair BEKİR SİDKİ'dan başka bir kimse olmadığı anlaşılmıştı.

ŞİİRLERİN DİLİ : Çobanzade'nin şiirleri tâ eski zamanlardan Türk halk türkülerinde, mâni ve takmaklarında kullanılagelen kısa ölçülü hece vezniyle, Kuzey Kırım'ın tertemiz "Çöl Tatarı" halk diyeleğiyle düzülmüştür. Onun için, bu şiirler yalnız öz, mâna bakımından değil, dil ve biçim bakımından da pek önemlidir ve asıl Kırım Türk halk konuşma dilinin çok kıymetli ve eşsiz örnekleridir. Kimbilir, belki bunları ileride canlı ve yaşayan halde raslamak da pek zor olacaktır. Bu şiirlerin örüldüğü dil gereçlerinin bu özelliği hakkında hemşerim rahmetli Y. Akçura Bey de şunları söylemiştir : "Bekir Sıdkı efendi Kırım halk çinglarından (yani türkülerinden: A. T.) mülhem olmuştur. Manzumelerinin şekillerini, vezinlerini tamamen halktan alıyor. Osmanlıca yazmaya hiç özenmemiş ve pek iyi etmiş".²

ŞİİRLERİN ÖZÜ : Bu, şiirlerin kabuğu ve dışı görünüşüdür. Onların özüne, içine gelince, öz halkın dertleri, kaygı ve umutları ile doygun hassas bir kalbin sızıları; kanayan bir ruhun derinliklerinden yükselen kutsî duyguların dile gelmesi; ümitle yeis arasında çırpınan yanık bir yüreğin üzüntüleri; içten gelen bir yurt özlemi, il sevgisi, Türklüğün alın yazısı; işte— bu şiirlerin içinde ve özeğindikiler!

¹ *Kumuk dili ve edebiyatı tetkikleri*, s. 24.

² *Kök kitap*, İstanbul 1919, s. 7.

Bu şiirlerin ne gibi oylanu (düşünce) ve duygulanmaların mahsulü olduğunu ve onları düzenlemekten ne gibi gaye ve emel beslendiğini bir de şairin kendisinden dinliyelim. İleride söz konusu edeceğimiz elyazma şiir defterlerinin birinde —KAVAL SESLERİ— diye bir başlık ve bir de sözbaşı vardır. İşte, o sözbaşını diline ve üslûbuna ilişmeden, yalnız Türk harflerine çevirmek suretiyle buraya naklediyorum :

“Menim yazılarım hiçbir şey köstermese, kırılğan, çaypalğan; belki bugün, yarın ölüp, yok bolup keteçek Kırım tatarını, onun minlerini, kusurlarını, kederlerini, duygularını bek yakıştı köstere; bir kün kelip tarih, Kırımman uğraşsa, Kırım tatarı Kırım tatarını kırırsa benim yazılarım ortaga çıkar. Eğer bulay bolmasa da zararı yok. Kırım tatarının bu kadar bayrağı, şanı, toprağı gayip boldu; barsın, benim de birkaç yukusuz kiçem, dumanlı, kederli künüm coytulsun... Mağa bu satırlarını yazgandaki lezzet, onğnalık ce-tişir. Tatar tili, hiçkim aytmasa, kene büyük, kene temli, kene izgü... Çünkü onda benim cigit halkımınğ binlerçe cıllık kaygıları, kaygılı, cigit sesi bar; Budapeşte 1919, kânunuevvel 25)”.

ŞİİRLERİN YAZILIŞI, BASILIŞI : Bekir Sıdkı Çobanzade, şiirlerinin en büyük kısmını Macaristan’da öğrenci iken 1918—19 yıllarında düzenlemiştir. Bunlardan bir-iki tanesi aynı yıllarda İstanbul’da çıkan “KIRIM MECMUASI” adlı dergide basılmış; 10 tanesi de 1336 da (demek 1919 da) İstanbul’da basılmış olan (Kök Kitap) isimli makaleler ve manzumeler toplığında yayımlanmıştır.¹ Ancak, bu “Kitap”ta basılan şiirlerin çok bozuk ve yanlış olduğu daha ilk bakışta göze çarpıyordu. Bu manzumelerin hayranı olan ben, bu bozukluk ve yanlışları düzeltmenin çaresini de bir türlü bulamıyordum. Bere-

¹ Vaktiyle Babıâli’de “Sudi kütüphanesi” adlı bir kitap evi vardı. İşte, bunun aslen Kırmımlı olan sahibi Süleyman Sudi 1918—19 yıllarında KIRIM MECMUASI” adıyla güzel bir dergi çıkarmıştı. Bu derginin Fatih’teki “Millet” kütüphanesinde I nci sayısı eksik bir kolleksiyonu vardır. (Kök Kitap) ise kapağında yazıldığı üzere “içtimaî, millî ev edebî teceddüt ve inkılâb-ı fikriye hadim makalât-ı güzideyi ve bazı manzum parçaları havi” bir toplak olup, naşirinin “Tatar cemiyet-i hayriyesi heyet-i idare azasından kâtib-i umumi Timurlenkoğlu hacı İbrahim Adil” olduğu yazılıdır. Bunda rahmetli Yusuf Akçura’nın bir yazısı ile Bekir Çobanzade’nin 10 tane şiirinden başka, “Yeni uyanan tatarlık” başlıklı uzun bir makalesi veardır.

ket versin ki, 1953 yılının Kasım başlarında İstanbul'a taşındığımızdan sonra sayın Cafer Kırimer'in delâletiyle avukat İbrahim Otar'ın elinde bulunan elyazma iki defteri gözden geçirmek şansına erdim. Bunlar şairin kendi eliyle yazılmış şiirler toplası idi. Bu defterlerde (Kök Kitap)ta yer almamış ve 1937 yılında Köstence'de basılmış olan (Kırım şiirleri) risalesine de alınmamış şiirler de çoktu. Bu defterleri görmek benim için pek büyük edebî kazanç oldu tabii. Üstelik, (Kök Kitap)ta basılan şiirleri defterdekileriyle karşılaştırmak uğurlu fırsatını da buldum. Bu karşılaştırma sırasında (Kök Kitap)taki şiirlerin adetâ hepsinin basık dizi hatalarıyla dolu olmasından başka, birçoklarının karmakarışık tertiplendiği, önemli manzumelerin, hele elyazmada TADU, "Kök Kitap'ta ÇORA BATIR başlığını taşıyan manzume ile HALİM AYDAMAK manzumesinin büsbütün çığırından çıkarıldığı ve gerçekten "kuşa benzetildiği" görüldü. İşte, bu kıymetli defterler sayesinde elimde bulunan şiirlerin yanlışlarını düzelttim, eksiklerini tükelledim ve şimdilik anılan uzun ve önemli iki manzumeyi, tâbir caizse, iyice onardım.

Çobanzade şiirlerinin Kırım, Rusya dışında nerelerde yayımlandığını şimdi gördük .Bir de Kırım'da şairin bazı şiirlerini içine alan BORAN adlı bir risale çıkmıştır. O zaman Kırım hükûmetinin kabul ettiği Lâtin temeline dayanan harflerle basılan bu risalede şairin daha evvel yazdığı şiirlerinden başka 1921—22 yıllarında Akmescit'te ve 1926 da Bakû'da yazdığı şiirleride bulunmaktadır.

ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

I

BULUTLAR'dan :

*Bulutlar, bulutlar, gezici bulutlar
Çongar'ğa, Kitav'ğa yetici bulutlar! ¹
Alınğız meni de : könglüm açılısın,
Közümnden caşlarım cu tuma sağılsın.
Bulutlar, bulutlar, burçaklı bulutlar, ²
Al, yeşil, sarılı kuşaklı bulutlar!
Alınğız, keteyik bek uzak yerlerge,
Salgır'da ketenin ağartkan dülberge. ³*

¹ Kıtay—Çin; ² Burçaklı—dolulu; ³ Salgır: Kırım'da bir ırmak.
Adı Rus şairi Puşkin'in "Bahçesaray çeşmesi" adlı manzumesinde de geçmekte ve özleyişiyle anılmaktadır.

2

TUVDUM BİR ÜYDE'den :

*Tuvdum bir üyde töbesi çamur, ¹
İçinde kül bolgan niçe çaş ömür.
Tüşündü, oylandı odsuz koranta, ²
Ölse de şay belâ, ölmiy kalsa da. ³
Tuvdum bir üyde ocağı sönük,
Halkının yüreği, bavuru küyük ⁴*

.....
*Unutmadım yat elde garip bolsam da,
Binğ türlü kaygıman sararıp solsam da.
Peşiman tügülmin şay tuğanıma,
Bahtta, ömrümde soy kuğanıma.
Taşlangız siz meni baylar, dilberler ⁵
Keteyim çobanlar meni beklerlerr.*

3

HALİM AYDAMAK'tan bir parça :

*Halimçik çağında bir Tatar çaşı
Yosmalar degendey bıyığı, kaşı
Anaynıñ kencesi, cüreğın aşı, ⁶
Hay gidi Halim, Köz tiyer Halim*

.....
*Toktasın çalgılar! Yas küni bugün
Sizlerge caraşmay köp şenlik, düğün!
Aydangız amansız büyüğün, küçüğün!
Hay gidi Halim, süyülmez Halim!
Öksüzünü toydurduk, fakirni küldürdük,
Aydamak kim ikenin her kimge bildirdik
Günahnı melekke yazdırdık, sildirdik
Hay gidi Halim, Karaman Halim...*

¹ Töbe—çatı;
saltılmış biçimidir.

² Koranta—aile;
⁴ Babur—bağır;

³ Şay:şöyle demek olan şolay'ın kı-
⁵ Taşlamak—bırakmak, koyvermek.

⁶ Kence—son çocuk, tekne kazıntısı.

4

BİR İZİN BERİNGİZ'den :

Bir izin beringiz, curtuma kaytayım¹
Curtuma kaytakan song derdimni aytayım²
Batıdan keliyim kanatım açıp,
Suvugan cürekke ateşler saçıp.
Ne mırza bar soyumda, ne aytulu bav,
Babayım bir çoban, anam zavdabav.
Bir izin beringiz, bakırıp giriyim,
Kırım'da, Kâşgarda ökürüp cürivim.
Bir boran yasayım tınç Tatar gölünde³
Balanıñ çağanın kayğısız könglünde
Bir izin beringiz, o közü çaşlı,
Kalbi suvugan, biçimsiz başlı
Köylüğe aytayım özünüñ tilinden.
Koparıp beriyim bilginiñ gülünden.
Bir izin beringiz bakırıp giriyim,
Kırım'da, Kazan'da "curtum" dep cürüyüm.

5

AH TABILSAM'dan :

Öksüzge toy⁴ bolganda, kalbi kuvanç tolğanda⁵
Ah tabilsam, cırlasam, song oylansam, cılasam^{6.7}
Kalbim taşkan, akkanda, Könglüm umut çakkanda
Ah tabilsam, akırsam, cigitlrini çakırsam!
Dostlar meni anğganda, köngülleri canganda,
Ah tabilsam sarılsam, közden öpsem, ayrılısam.
Kızlar koran tepkende, köznü közler öpkende⁸
Ah tabilsam sırada, yar beklsem korada!⁹
Düşmanlarım külgende, baştaşımni silgende,
Ah tabilsam atlanıp, kamçım dörtke katlanıp!
Koñşularım köçkende, song kavesin içkende,
Ah tabilsam, "Otur! dep, "Öz curtunğday cektur" dep.
Tavlar kölge kirgende, ay ışığın sergende,
Ah tabilsam curtumda, tagarçığım sırtımda!

¹ Kaytayım—döneyim. ² Aytayım—söyleyim. ³ Boran—tipi, kasırğa.
 Tabilsam—bulunsam. ⁴ Toy—dügün. ⁵ Kuvanç—sevinç, kıvanç.
⁶ Cırlasam—şarkı söylesem. ⁷ Oylansam—düşünsem, dalsam. ⁸ Koran
 tepkende—hora tepende. ⁹ Kora—avlu.

6

TANDU (veya ÇORABATIR)'dan :

*Kara kışınğ bek karanğğı,
 Bek uzun bir keçesinde,
 Tüp Çungarnıñ baysız, biysiz
 Bir köyünd cıyıldık...
 Ak sakallı, nur çıraylı
 Bir kartçıkınıñ çevresinde
 Keçmişlerni alıp, maktap
 Övünmeye koyulduk...
 İssi soba, sütlü kave
 Türlü cemiş, maylı et,
 Tışardaki kattı kışmı
 Alaymızğa unutturdu.
 Esli, bala cıvılđaşa
 Bakırışaydik bek mabet,
 Kart babaycık bir karavda
 Alaymızın susturdu :
 "Susunğuz ay, sizge men bir
 Tızman masal aytaym,
 Közleringizni biraz kapap
 Sizni cenğge, erenge
 Alıp ketip, tanış etip
 Kene alıp kaytayım...
 Erte, erte zamanlarda
 Bek batır bir caş bar edi
 Kücü uçsuz, sözü ötkür,
 Bek bilgili, bek te şavlı
 Uçkan kuşlar, akkan sular
 Kartlar onu maktar edi,
 Atu turu, özü sarı...
 Kalpagı çal, tonu mavlı...*

Tap—tam. Cıyıldık—toplandık. Maktamak—övmek; bala—çaga.
 İssi—sıcak. Maylı—yağlı. Alaymızga—hepimize; esli—büyük,
 reşid. Mâbet—mahabbet. Karavda—bakışta. Tızman—hoş, garip.
 Ötkür—keskin; şaylı—yakışıklı. Maktar—över.

S O N S Ö Z

Çobanzade şiirlerinin nerelerde neşrolunduğunu gördük. Fakat ne yazık, ki yayımlayanlar bu şiirlerin hakkettiği değeri veremediklerinden dolayı veya birtakım indî yahut siyasî düşüncelerle birçok şiirleri bozmuşlar, üzerinde oynamışlardır. KÖK KİTAP'taki şiirlerin ne hale geldiğini anlattık. Kırım'da Sovyet devrinde basılan BORAN risalesinde çıkanların bazıları ise, rejimin din sevmezliği yüzünden güdük ve kırpık çıkmıştır. Şairimizin benim görmediğim ve duymadığım yerlerde yayımlanmış olan şiirleri de belki vardır. Yayımlanmış olanları, görüldüğü üzere, çok serpişik ve dağınıktır. Onun için bunları bulup faydalanmak son derece güç bir iştir. Nitekim, İstanbul gibi bir merkezde bulunduğum halde bu güçlüğü ben de epey katlandım. Şiirlerinin hiç basılmamış olanları da vardır muhakkak. Onun için bu yüksek bilgin şairin bulunabilen bütün şiirlerini bir araya toplayıp bastırmak Türk dili için önemli bir hizmet olurdu.

BİR ŞÜKRAN BORCU :

Unutulmaz Çobanzade'nin hayat hikâyesini (tercüme-i halini) düzenlediğim sırada tanınmış fikir ve politika adamı Cafer Kırimer; Dr. Hamit Koşay; eczacı Bekir Akcar; şair Şevki Bektöre'nin sayın eşi Bn. Hamide Bektöre; avukat İbrahim Otar ve avukat Müstecip Ülküsal bana kıymetli bilgiler vermek suretiyle yazımın bu kısmının daha düzenli, daha doğru çıkmasına yardım ettiler. Kendilerine içten gelen şükranlarımı burada açıkça sunmayı zevkli bir ödev bildim.

A. B. T.